

İSLÂM'DA GAYRİMÜSLİMLERİN HAKLARI

BAŞLANGIÇ YAZISI*

Thomas MICHEL **

Çev.: Doç.Dr.Levent ÖZTÜRK - Fatmatüz Zehra KAMACI
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

The Rights of Non-Muslims in Islam: An Opening Statement

This paper is a translation of the Thomas Michel's study titled "The Rights of Non-Muslims in Islam: An Opening Statement". In his paper, the author mainly discusses the theme of the perspective of Islam regarding non-Muslims. Firstly, he explains the minority rights both the universal norms and the specific formulation, and after that he examines these topics: The people of the book, The Sharia and the non-Muslim, The Right to Appeal, Discrimination, Worship, Proselytism and Conversion, Marriage and family, The need for dialogue. The author's points of view were discussed by many Muslim authors, and replied. This paper and other refutations will be translated to make contribution to the historical criticism and to see the whole discussions in the same platform.

GİRİŞ

1982 yılının Mart ve Nisan aylarında, İslâm dünyasından otuz üç, Hristiyan camiasından da otuz temsilci Sri Lanka'nın başkenti Colombo'da, "Bir Arada

* [Bu makale, Journal Institute of Muslim Minority Affairs adlı dergide (VI/1, London 1985, s.7-20), "The Rights of Non-Muslims in Islam: An Opening Statement" başlığıyla yayımlanmıştır. Yazı, gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili problemleri irdelemeyi hedefleyen bir makale olup JIMMA dergisinin müteakip sayılarında farklı görüş ve düşüncelere sahip bir çok bilim adamı tarafından ele alınıp tartışılmış, tenkide tabi tutulmuştur. Konuyla ilgili makaleler, tartışmaları bir arada görebilme imkanı sunması ve tarih tenkidine küçük bir katkı sağlaması arzusuyla tercüme edilmiştir. Bu makale ile ilgili ilk değerlendirmeler Muhammed Hamidullah tarafından yapılmış olup öncelikle bu ikisinin bir arada verilmesi uygun bulunmuştur. Hamidullah tarafından ele alınmayan hususların bir kısmı Michel'in görüşlerine cevap olmak üzere diğer bilim adamlarının makalelerinde dikkatleri çekmektedir. Bu bakımdan Thomas Michel'in makalesi ile ilgili değerlendirmelerimizi diğer çalışmaların tercümesinden sonraya bırakmayı uygun gördük. Bununla birlikte bilgi ilavesi içeren birkaç dipnotu, [... ç.n.] ilavesiyle sunduk. ç.n.]

** Katolik Cizvit Din Adamı ve Teolog

Yaşayan ve Birlikte Çalışan Hristiyanlar ile Müslümanlar: İnsaniyetperverliğin Etik Değerleri ve Uygulamaları ile Kalkınma Programları" başlıklı konuyu tartışmak üzere bir araya geldiler. Dünya Müslüman Kongresi (World Muslim Congress) ile Dünya Kiliseler Konseyi'nin (World Council of Churches) müşterek girişimleri ve organizatörlüğünde düzenlenen ve Vatikan, İslâm Konferansı Örgütü (Organisation of the Islamic Conference) ve UNESCO'dan temsilcilerin de bulunduğu toplantıda katılımcılar, refah ve kalkınma alanlarında İslâm-Hristiyan işbirliğinin olanaklarını tartıştılar. Toplantıda bir seminer özellikle, hem Hristiyanların hâkim olduğu devletlerde yaşayan Müslüman azınlıkların, hem de Müslüman devletlerde yaşayan hristiyan azınlıkların durumunu incelemeye ayrıldı.

Toplantının sonuç bildirgesinde katılımcılar azınlıkları ilgilendiren dört adet tavsiye kararı aldılar. Birinci ve ikinci maddeler ibadet özgürlüğüne işaret etmektedir. Üçüncü madde azınlığa ait insan haklarının ihlalden bahsederken, dördüncü madde dinî toplulukların, dinlerinin kurallarına göre kendilerini yönetmesine izin verilmesi üzerinde durmaktadır. Öneriler şunlardır:

1. Her bir dinî grup, kendi varlığını sürdürme hakkından ötürü inancının temel prensiplerine göre yaşama imkanına sahip olmalıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için de, tam bir ibadet özgürlüğü sağlanmalıdır.
2. Bilhassa, her ikisinin de azınlık olarak bulunduğu yerlerde, Müslümanlar ve hristiyanlar dinlerini yaşama özgürlüğünü elde edebilmek ve sürdürebilmek için birbirleriyle işbirliği içersinde olmalıdırlar.
3. Bir çok ülkede dinî azınlıkların temel insan hakları ciddi boyutlarda ihlal edilmiştir. Bu ihlaller bugün de sürmektedir. Bu fiiller ve bunlardan sorumlu olan hükümetler kınanmıştır ve Daimî Karma Encümen'in (Joint Standing Committee) ayrımcılık ve baskı olaylarını araştırıp uygun bir tavır ortaya koymasının gerekliliği hususunda görüş birliğine varılmıştır.
4. Evlilik, boşanma, miras ve vakıfla ilgili konular Müslümanlar ve bazı hristiyan mezhepleri için özel bir tarzda düzenlenmelidir. Bu düzenlemele-re uyulmalı ve bu konularda hukukî teminatlar oluşturma ya da sürdürmenin uygun yollarını bulmak üzere ciddi müzakerelere girilmelidir.

Tavsiyelerin bir hayli genel ve bazılarının etki uyandıramayacak kadar ihtiyatlı ve muğlak oldukları söylenebilir. Ne azınlık haklarının ihlal edildiği ülkelerden bahsedilmekte ne de var olan haksızlıkların araştırılması ve engellenmesi için net bir strateji ortaya konulmaktadır. Tavsiyeler, somut olarak uygulanabilecek kararlar olmaktan çok ulaşılmaya çalışılan idealler niteliğindedir. (Aslında, Daimî Karma Encümen baskı ve ayrımcılık hâdiselerini araştırmaya başlamak şöyle dursun kurulma aşamasını bile henüz tamamlayamamıştır). Toplantının ve aldığı tavsiye kararlarının önemi, resmen tanınmış uluslararası İslâm ve Hristiyan teşkilatları temsilcilerinin, dinî azınlıkların şikayet ve problemlerini incelemek üzere ilk kez bir araya geldikleri gerçeğinde yatmaktadır. Bu, modern dünyadaki dinî azınlıkların yaşadığı karmaşık sorunların, sadece farklı gruplar arasında iletişim ve işbirliği yoluyla çözümlenebileceğini her iki tarafın da kabul etmesi anlamına gelmektedir.

JIMMA'nın bu sayısında, tartışmayı bir adım daha ileriye götürmek üzere bir teşebbüste bulunmaktadır. 1979'da kurulduğundan beri JIMMA, dünyanın pek

çok yerinde bulunan Müslüman azınlıkların toplumsal, ekonomik ve dini durumlarını incelediği çalışmalarıyla önemli bir hizmet sunmuştur. Bu hizmet, sadece İslâm toplumu için değil, birey ve toplumların temel insan haklarıyla ilgilenen herkes için geçerlidir. Bu sayısında JIMMA, İslâm'da gayrimüslimlerin hakları konusunu ele almayı hedeflemektedir. Konunun temel sorunlarını ortaya koyacak bir giriş yazısı yazma ricası benim için bir şeref olmuştur.

Bu konunun tartışılacağı alanlar oldukça genişdir: Konunun tabiatı ve önemi; politik, kültürel ve insanî yönleri; belirsiz kalan alanlar; hâlihazırdaki gayrimüslim azınlıklar tarafından Müslümanlara yöneltilen meydan okumalar; yeni araştırma ve faaliyetler ile ilgili öneriler... Bu alanların hepsini hakkıyla ele alabilmeyi mümkün görmüyorum.

Bu giriş yazısında, Müslümanların hâkim olduğu bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin, JIMMA'da tartışılmasını görmek isteyeceklerini düşündüğüm bazı problemleri ortaya atmakla iktifa edeceğim.

Dini inancım ve yaşantım şüphesiz yorumlarımı etkileyecektir. Mutlak bir tarafsızlık iddiasında bulunamam ve ben, böylesi bir felsefi tutumun, hayatla ilgili sorunlara yaklaşımları tarihe müdahalede bulunan aşkın bir tanrıya inançla biçimlenmiş insanlar için, mümkün olup olmayacağı hususunda endişeliyim. Bu yüzden konumumu baştan belirtmem yararlı olacaktır. Ben, Roma Katolik Kilisesi'ne mensup bir hristyanım. Yetişkinlik dönemimin yarısını bir öğrenci ve öğretmen olarak büyük bir Müslüman nüfusa sahip olan Ortadoğu ve Güneydoğu Asya'nın çeşitli ülkelerinde geçirdiğim için bilgi kaynaklarım, bu ülkelerde yaşayan hristyanlar ile Müslümanların eserlerinden ve onlarla ilgili tecrübe-
rimden oluşmaktadır.

Azınlık Hakları: Ünsersal Değerler

İslâm dünyasındaki gayrimüslim azınlıklar probleminin Afrika, Ortadoğu, Güney ve Güneydoğu Asya'nın bazı yerlerinde yaşanan Hristiyan-Müslüman ilişkileri sorunundan daha etraflı bir konu olduğu hatırlanmalıdır. Bugün İslâm toplumlarında yahûdî, hindu, animist, budist, bahai, dürzi, sih ve zerdüş azınlık toplumları yaşamaktadır. Buna ilaveten İslâm dünyasındaki tüm gayrimüslimler inançlı kimseler değildir. Dinle ilgilenmeyen agnostikler (bilinemezçiler), ateistler ve laik hümanistler yanında felsefî, siyasî ve ekonomik prensipleri, kendilerini, bütün dinlere karşı olmaya sevkeden kişiler vardır.

İslâm toplumunda yaşayan bu azınlıkların hakları iyice düşünüldüğünde ortaya çıkan en açık ve en temel soru yumağı, evrensel ya da teorik tabiatlı olanlardır. İslâm toplumlarında yaşayan tüm azınlıkların bir takım temel hakları var mıdır? İslâm'a göre bu devri kabil olmayan (tabiî, şahsî, siyasî vb.) haklar nelerdir? Bazı şahıs ve dinî gruplar, diğerlerinden daha fazla hak sahibi midirler? Örneğin, "ehl-i kitabın" diğer din mensuplarından daha fazla hakkı var mıdır? Modern dünya koşullarında, ehl-i kitap statüsü, sadece yahûdiler ve hristiyanlarla mı sınırlıdır; yoksa diğer dinî toplulukları da içine almakta mıdır? İslâm toplumlarında inanmayanlar, hangi haklara sahiptir?

Bu azınlıklara ait hakların kaynağı nedir? O, her bir kişinin sahip olduğu

devri kabil olmayan özgürlükler teorisinden neşet eden insanî bir kaide midir, yoksa daha ziyade Kur'ân ve Sünnet'te açıklanıp hukukta da etraflıca işlenen tanrı tarafından bahşedilmiş haklar mıdır? İslâm doktrinine göre bir kişi ya da bir toplum, sahip olduğu hakları herhangi bir şekilde yitirebilir mi? Eğer böyleyse, hangi eylemler, buna sebep olacaktır? İslâm toplumu, azınlık haklarına riayet edileceğine dair teminat sunmakta mıdır? Kişiler ya da toplumlar haklarının çiğnenmekte olduğunu iddia ettiklerinde, hak ve adalet talep etmek için izleyecekleri yollar nelerdir?

Son bir nokta, İslâmî öğretiye göre, azınlıkların sahip oldukları hakların getirdiği sorumluluk ve yükümlülükler nelerdir? Bir başka deyişle, Müslümanlar, İslâm prensiplerine göre şekillenmiş bir toplumda gayrimüslim azınlıklardan hangi tutum, davranış ve taahhütleri talep edebilirler?

Bunlar, kendilerini hangi konumda bulurlarsa bulsunlar bütün azınlıklar tarafından sorulabilecek makul sorulardır. Müslümanlar ve yahûdiler, hristiyanların çoğunlukta olduğu ülkelerde yaşarken, haklı olarak, hristiyanlarınkine benzer soruları soracaklardır. Müslümanlar ve hristiyanlar bu soruları, azınlık olarak meselâ, hâkim nüfusu yahûdî ya da hindu olan bir devlette yaşadıkları zaman, çoğunluğun siyasî ve dinî temsilcilerine yöneltebileceklerdir. İnanç sahipleri de aynı soruları, resmî olarak ateist ya da laik ideolojileri benimseyen ülkelerde ortaya koyabileceklerdir. Aslında bu tür soruların hâkim dinî grup ya da ideoloji tarafından ortaya konulan cevapları ve bu gibi konularda benimsenen politika tarzı, azınlığın, aralarında yaşadıkları çoğunluğa nasıl davranacağını büyük ölçüde belirleyecektir.

Azınlık halklarına karşı sergilenen tutum, bugün, dünyada dinî grupların ve siyasî ideolojilerin güvenilirliğinin sınındığı bir ölçü haline gelmiştir. Bunun makul ve gayri makul olmak üzere iki sonucu bulunmaktadır. Merhametli, şefkatli ve adil bir tanrıya inanıp ibadet eden herhangi bir dinî topluluğun, samimi olarak farklı bir inancı benimsemiş olanlara hoşgörü ve adaletle muamele edeceğini beklemek makuldür. Nitekim, "Dinde zorlama yoktur."¹ Diğer taraftan bir dinî grup kendisi dışındakilere, (bir çok dinî grubun tarih sahnesinde tanımlandığı üzere) zulüm, baskı ve adalete aykırı bir tutum sergilemesiyle tanınıyorsa, tabii olarak ve yerinde bir yaklaşımla iyi niyetli kişiler, bu din mensuplarının, iman ettikleri tanrıya gerçekten itaat edip etmediklerini sorgulayacaklardır.

Üzücü olan gerçek şudur ki, hiçbir dinî toplum, daha doğrusu inanan hiçbir birey, uyacağını ifade ettiği prensipleri her zaman tam anlamıyla hayata geçirmemektedir. Uygulamalar genellikle, insanların dinî ideallerine oldukça uzak kalmaktadır. Ben burada kendi Hristiyanlık geleneğinden örnek vermek istiyorum. Hristiyan olmayan birisinin, İsa'nın örnekliliği ve öğretilerinin Kudüs katliamı ve Konstantinopol yağması gibi sonuçları da içeren Haçlı seferlerini düzenleyen hristiyanlarca anlaşılıp anlaşılmadığını sorması pek tabiidir. Bu soru, Avrupa'da hristiyanların yahûdî azınlığa karşı baskı ve ayrımcılık tarihleri, savaşlar, engizisyon mahkemeleri ve diğer hristiyan mezheplerine karşı uygulanan zecrî tedbirler için de söz konusu edilebilir. Aynı şekilde hristiyan

¹ [Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2/256. ç.n.]

olmayanlar, hristiyanların diğer inanç gruplarına karşı sergiledikleri tutum ve davranışlarından ötürü onların dinî inançlarına olan bağlılıklarını sorgulayabilirler. Bu yüzden hristiyanlar, kendilerine bizzat kendi tarihleriyle meydan okumalı ve tanrının kutsal metin ve dinî gelenekleri aracılığıyla verdiği emirlerine daha sadık bir karşılık vermeye çaba göstermelidirler.

Aynı şekilde, diğer dinî topluluklar da, iyi niyetli insanlar nezdinde kabul edilebilir olmak istiyorlarsa, tarihlerini incelemeli ve geçmişte yaşanan, bugün de yaşanmakta olan realitelerin, inandıkları ideallerden çoğu zaman acı verici bir şekilde uzaklaştığı gerçeğiyle yüzleşmelidirler. JIMMA'nın bu sayısı, bu yüzleşmeyi başlatmak üzere Müslümanlar için bir fırsattır. Şu üç soru hemen kendisini göstermektedir: Birincisi, özellikle Müslümanların nüfus ve yönetim bakımından hâkim güç olarak buldukları bölgelerde gayrimüslimlerle ilişkilerinde hedefledikleri şeyler nelerdir? İkincisi, Müslümanlar tarihte ve günümüzde inandıkları İslâmî ideallere göre yaşamada sergiledikleri tutumu nasıl değerlendirmektedirler? Üçüncüsü, İslâm toplumunun, aralarında yaşayan gayrimüslimleri ilgilendiren hususlarda Kur'ân ve Sünnet öğretilerine daha sadık bir şekilde yaşayabilmesi için atmakta olduğu ya da atması gereken adımlar nelerdir?

Azınlık Hakları: Özel Değerler

Yukarıda, ortak bir kabulün varlığından bahsetmiştim. Bu algıda toplumdaki diğer dinî grupların hakları hususunda dinî bir grubun güvenilirliğinin, evrensel bir saygı ilkesince değerlendirilmesini beklemek mantıklı değildir. Her din, mensuplarının davranışlarına rehberlik etmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan özel kurallara sahiptir ve onlara özgü fiiller belirleyebilir. Bu dine mensup olmayanların hakları, mutlak değildir. Çünkü verilen haklar, herhangi bir kişiye, söz konusu dinin iç sistemini ve kurallarını çiğneme fırsatı sunabilir.

Pek çok örnekten ikisini zikredeceğim. Arap yarımadasında mukim olan bir gayrimüslim, Mekke ve Medine'ye girme, İslâm'ın kutsal mekanlarını ziyaret etme hakkına sahip midir? Bence onların böyle bir hakkı yoktur. Çünkü İslâm toplumu, İslâmî ibadetler bakımından gayrimüslimler için neyin uygun olup neyin olmadığı ile ilgili kendi kurallarını ortaya koyabilir. Aslında İslâm, kutsal kentlere girişi yasaklamak suretiyle gayrimüslimlerin haklarını çiğnememektedir. İkinci bir örnek, evlilikle ilgilidir. Gayrimüslim bir erkek, Müslüman bir kadınla İslâm tarafından resmen tanınıp tasvip edilecek bir evlilik yapma hakkına sahip midir? Yine, bana göre cevap, onun böyle bir hakkı olmadığıdır. Çünkü İslâm, evlilikle ilgili prensipleri ve koşulları İslâm toplumuna uygun olarak düzenleyebilir.

Bu durum, diğer dinî toplulukların kurallarıyla paralellik arz etmektedir ve ben kendi Katolik hristiyan geleneğimden örnekler vermeyi tercih ediyorum. Hristiyan olmayan bir kişi, hristiyanların ekmek-şarap² ayinine ya da diğer ibadetlerine katılabilmekle birlikte, bu ayin yemeğinde yer alma hakkına sahip değildir. Çünkü bu, hristiyanlara özgü bir şeydir. İslâm'ın kutsal kentlerine girişin

² [Grekçe eucharistia kelimesiyle ifade edilen ve komünyon (kutsal sofrası) ismiyle de anılan evharistiya, tanrıya şükür duasında bulunma anlamına gelmektedir. İsa'nın kendi bedeni ve kanını temsil eden ekmek-şarap takdimini temsil eder. Geniş bilgi için bk. Ali Erbaş, Hristiyan Ayinleri (Sakramentler), İstanbul 1998, s.165-180. ç. n.]

Müslümanlara hasredilmesinde olduğu gibi hristiyanlar ve diğer din mensupları da bazı davranış ve uygulamaları kendilerine özgü kılabilirler; bu yüzden de diğerlerinin haklarını çiğnemiş olmazlar. Bundan başka ayrıca hristiyan kiliselerinin kendilerine özgü evlenme kuralları vardır. Katolik kilisesinde ne bir hristiyan ne de diğer bir din mensubu, boşanmış bir Katolik ile kilise tarafından resmen tanınıp tasvip edilebilecek bir evlilik gerçekleştirebilme hakkına sahip değildir. Bu tür eylemleri menetmek, dinî gelenekleri farklı kurallardan müteşekkil olsa bile diğerlerinin haklarını ihlal etme anlamına gelmez. JIMMA'daki bu tartışma bağlamında, İslâm'da Müslümanların, gayrimüslim komşularından bekledikleri saygı ve itaatle ilgili özel düzenlemelerin ele alınması faydalı olacaktır. Aynı şekilde hayatta, Müslümanların, diğerlerinin özgürlüklerine saygı duymaları gereken alanlarla ilgili ayrıntılı bir araştırma da yerinde olacaktır.

Bugünün dünyasında bir grubun diğer grubunkiyle çatışan hak taleplerinde bulunması, sıkça olan bir şeydir. Bir örnek, dinî bakımdan laik bir millet olan günümüz Birleşik Devletleri'nin yakın tarihinden verilebilir. 1977'de Amerikan Nazi Partisi, resmi Nazi üniformalarıyla Illinois'in çoğunluğu yahûdî olan Skokie kasabasına doğru bir yürüyüş girişiminde bulundu. Onlar, sahip oldukları Nazi ideolojisini açık bir şekilde ifade etmenin hakları olduğunu ileri sürdüler. Pek çoğu Nazi toplama kamplarından sağ kurtulmuş olan Skokie sakinleri ise bu yürüyüşe; kendi kasabalarına doğru gerçekleşecek bir Nazi yürüyüşünün sebep olacağı incitici hatıralara, tehdit ve düşmanlıklara katlanmak zorunda kalmaksızın barış ve güven içinde yaşama hakkına sahip olduklarını ifade ederek karşı çıktılar. Ortaya çıkan şey, talep edilen hakların çatışmasıydı. Her geçen gün bir kat daha artan bu tür hak çatışması durumlarında, bir devlet kimin talebinin daha doğru, aslı ve dikkate alınmaya değer olduğuna nasıl karar verecektir? Bunu İslâm'da gayrimüslimlerin hakları konusuna uyguladığımızda, JIMMA'dan ileri sürülen hakların çatışması hususunda İslâm'ın yaklaşımını ele alması beklenir. Aynı şekilde, azınlıklar İslâmî çoğunluk veya başka bir azınlık grubu ile çatıştığında onların iddialarının kabulü ya da reddi hususunda hangi hukukî prensiplerin işleyeceğini de ele alması umulur.

Belirsizliğin meydana çıktığı başlıca problem, bir bireyin ya da bir grubun kendi hakkı olarak talep ettiği her şeyin, tanrı tarafından insanlara bahsedilen meşru bir hak olmadığı hususudur. Nazilerin, çocukları taciz eden bir kişinin ihtiraslarını tatmin etme hakkından daha fazla, diğer kişileri psikolojik olarak korkutma hakkı olmadığı sonucuna varılabilir. Ancak, bu sonuca nasıl ulaşılmıştır? Her dinî öğreti; insan davranışlarıyla ilgili sahip olduğu inançlar temelinde kişi ya da toplumların meşru haklarını ayırt edip tanıyacağı temel prensipleri oluşturmak zorundadır. Bu ise ancak çatışan talepler arasında hüküm vermeye yardımcı olacak temel insan haklarını belirleyen prensiplerin açıkça beyanıyla mümkündür.

Hakların çatışması konusu, inanç ve uygulamaları, diğer dinî topluluklara hakaret edici ya da zarar verici kabul edilen biçimlerde olan bir dini grup söz konusu olduğunda daha da önemli hale gelir. Bu tür çatışma örnekleri bugün pek çoktur. Bazı ülkelerde sık sık, bir dinî grup, halka açık konuşmalarda, ibadetlerde veya kutlamalarda söz ya da fiilleriyle komşu bir topluluğun hassasiyetlerini rencide ettiğinde toplumsal ayaklanmalar baş gösterir. Bazen hata, "saldırgan" toplumdaki kaynaklanmış görünürken bazen de "tepkî

gösteren" topluluğun ya aşırı derecede hassas davrandığı ya da bahane aradığı düşünülür.

Çatışma, çoğu zaman yazılı ifadelerde görülen bir aşağılama ya da aşağılama gibi algılanan şeylerden kaynaklanmaktadır. Bugün dünyadaki her bir hükümet, bir diğer dinin inançlarına ve hassasiyetlerine saygısızlık eden ya da saldıran dinî literatürün yayımını yasaklayıp yasaklamayacağı şeklindeki zor soruyla karşı karşıya gelmek zorundadır.

Bu sorunları elimizdeki konuya, İslâm ülkelerindeki gayrimüslim azınlıklar konusuna tatbik edebilmek için, aşağıdaki soruları sormak durumundayız. Bir İslâm toplumunda halk, Müslümanların inançlarına ya da kabul edilemez olarak telakki edilen dinî azınlıkların inançlarına saldırırsa, hükümetin bu tür saldırıları önlemedeki rolü ne olacaktır? Gayrimüslimler tarafından İslâm'a karşı yapılan hangi hakaret, cezayı gerektiren tahkiri doğurur? Ya da aynı şekilde, gayrimüslim azınlıkları tehdit ettiği ya da aşağıladığı düşünülen davranışlar açısından müsaade edilen ya da yasaklanan şey nedir? Bu durum, ister çoğunluk ister azınlık durumunda olsun diğer bütün dinî topluluklar gibi Müslümanların da açık ilkeler sunmak zorunda olduğu bir problemdir.

İslâmî Söylemin Farklı Pratikleri

İslâm dünyasındaki azınlık haklarıyla ilgili bu genel ya da evrensel hususlardan yüzümüzü çevirip Müslümanların çoğunluk olarak yaşadığı bölge ve ülkelerde bugün bilfiil artmakta olan problemlere bakarsak, İslâm toplumunun hedeflerini ortaya koyduğu kültürel durum ve hükümet formlarının çok çeşitli olmasından ötürü, meseleyi oldukça karmaşık buluruz. Din sosyologları, dinin kültür hayatı üzerindeki etkisinin, tek yönlü olmadığını, daha ziyade karşılıklı etkileşimden ibaret olduğunu ortaya koymuşlardır. C. Geertz ve diğerlerinin de altını çizdiği üzere, İslâm, meselâ Fas ve Endonezya gibi çok farklı kültür çevrelerini ya da Nijerya, Sudan, Türkiye, Arap Körfez Ülkeleri, Bangladeş gibi farklı kültürleri sadece etkisi altına alıp şekillendirmemekte, aksine diğer universal dinler gibi yeri geldiğinde kendi kültürel ortamından etkilenmektedir.

Bizzat bazı Müslümanlar ve komşuları tarafından genellikle "İslâmî" olarak görülen şeyler, aslında kültürel davranışların ve törelerin ya da yerel tarihin ürünü olabilirler. Bundan dolayı gayrimüslim azınlıklarla ilgili İslâm'ın temel öğretilerinin salt teorik analizi, fiilî olarak Müslümanlarca yaşanan İslâmî öğretinin muhtelif mahallî durumlarını dikkate almadığı takdirde yetersiz olacaktır. İslâm hukukçuları tarafından itiraz görmeye birlikte, gayrimüslimler için İslâm'ın sadece Kur'an ve Sünnet'te sunulan değil, aynı zamanda Müslüman toplumlar tarafından ifade edildiği ve uygulandığı görülen şeyler olduğu gerçeği varlığını sürdürecektir. Gayrimüslimlerin gözlemleri, çoğu zaman bir coğrafi bölgeden diğer bir kültüre bir takım farklılıklar arz etmektedir. Bu yüzden, İslâm inanç kaynakları tarafından öğretilenlerle ilgili kuramsal ve doktrinsel bir çalışma, hayatın gerçek koşullarında bu öğretilerin nasıl uygulanıp uyarlanacağı ile dengeye kavuşturulmalıdır.

Bugün İslâm toplumlarında yaşayan hâlihazırdaki azınlıklar, oldukça farklı dinî tercihlerle çok farklı insan gruplarını meydana getirmektedirler. Bazıları, kendi topraklarında yüzyıllardan beri meskun iken, diğerleri henüz yeni

yerleşimcidir. Diğer bazıları Müslüman çoğunlukla geçici ya da sürekli çatışmayla dolu bir tarihe sahipken bazıları, geleneksel olarak Müslümanlarla karşılıklı barışçıl ve verimli ilişkilere sahiptir. Kuzey Afrika ve Suriye’de yahûdiler; Orta Afrika ve Güney-Güneydoğu Asya’da hatırı sayılır hristiyan nüfus yanında Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak’ta kadim hristiyan topluluklar; çeşitli Ortadoğu ülkelerinde düzî ve yezîdî topluluklar; İran’da bahâiler, Bangladeş’te hindûlar, Malezya’da budistler, hindûlar ve konfüçyanistler; Afrika, Pakistan ve Bangladeş’te geleneksel dinlere mensup kişiler bulunmaktadır. Bunlar, yüzyıllardan beri Müslüman hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yaşayan halklardır.

Bütün bunlara ilave olarak, bu yüzyılın son yirmi yılı, İslâm devletlerinde “misafir işçi” denilen yeni bir olguya şahit oldu. Amele ve hizmetçilerden uluslararası firmaların profesyonelce yetişmiş elemanlarına varıncaya kadar [geniş bir yelpazede yer alan/ç.n.] Müslüman ülkelerin bu geçici mukimleri, sadece, Filipinler, Hindistan, Sri Lanka, Kuzey Amerika, Avrupa ve Latin Amerika’dan hristiyanları; Hindistan, Sri Lanka ve Bangladeş’ten hinduları; Kore ve Tayvan’dan budist ve konfüçyanistleri değil; herhangi bir dini olmayan hümanistleri, agnostikleri ve ateistleri de içine almaktadır. Bu gruplar vatandaşlığa kabulü talep etmeksizin belirlenen birkaç yıl esasına göre düzenlenen bir kontrata bağlı olarak, ekseriya yüzyıllardan beri Müslümanlara ait yerlerde yaşamakta ve çalışmaktadırlar. Onlar, ferdi ya da toplumsal dinî ihtiyaçlarını son on yıla kadar gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili problemlerin soyut olduğu alanlara taşımaktadırlar. Ev sahibi ülkelerde yaşayan Müslümanlar, gayrimüslim azınlıklarla ilgili olarak çok az tarihî tecrübeye sahiptirler. Dolayısıyla daha sonra gelenlerin de yerleşik olanların aksine, genellikle Müslüman bir toplumda yaşama tecrübesi ya da İslâm bilgisi hususunda çok az tarihî tecrübeleri vardır.

Kimileri Peygamber Muhammed’in hayatından çok uzun zaman önce kadim zamanlardan beri kendi topraklarında yaşayan, kimileri ise gelip geçici olarak yeni yerleşen bu azınlıkların kesin hakları ve sorumluluklarıyla ilgili olarak İslâm, neyi önermektedir? İslâm dünyasında gayrimüslimlerin statüsüyle ilgili bir takım aydınlanmaları sağlayacak olan bazı hususları, JIMMA’nın yazar ve okuyucularının mütâlaasına sunmak istiyorum.

Ehl-i Kitap (Kitap Verilen Halklar)

Müslümanlar bugün ehl-i kitap olarak kimi kabul edeceklerdir? Onlar, sadece yahûdiler ve hristiyanlar mıdır? İslâm’ın ilk yüzyıllarında bazı hukuk âlimleri bu statüyü zerdüştlere ve hindûları da içine alacak biçimde genişlettiğinde İslâm hukukunun temel prensipleri, bu kategorinin İslâm’ın ilk yüzyıllarında sınırlı ilişkiler kurduğu budistler ve konfüçyanistler gibi diğer dinî gruplara genişletilmesinden mi yanaydı?

Modern bir devlette; vergi, askerlik hizmeti, seçilme ya da devlet kadrolarına atanma şansı; ibadet, dinî eğitim ve benzeri şeyler için bina yapma haklarını kullanıp inançlarını kamuda açıklamayla ilgili olarak zimmi statüsü, fiilen ne ifade etmektedir? Pek çok hristiyan ve yahûdi, zimmi statüsü uygulamasına tepki göstermekte ve bu anlayışın azınlık toplumlarını sürekli olarak ikinci sınıf vatandaş seviyesine düşürdüğü doğrultusunda fikir beyan etmektedir. Bu yüzden onlar, sivil ve ekonomik hayata tam olarak katılabilmek, dinî vacibe ve eğitile-

rini gerçekleştirebilmek için bir İslâm devletinden ziyade, daha güvenli buldukları çoğulcu ve laik olan hükümetlerin yanında yer almaya mütemayildirler.

Din ve Gayrimüslimler

Birçok ülkede çoğunluğu oluşturan Müslümanlarla yaşanan gerginliğin sebebi, ictimai, iktisadi ve siyasi hayatta Müslümanların dinî kuralları hayatta tatbik etme gayelerini ve bu gayeye yönelik faaliyetlerini hristiyanların ve diğer azınlıkların nadiren desteklemiş olmalarıdır. Muhakkak, uluslararası haber medyası tarafından sunulan İslâm'la ilgili genel muhalif tasvir, azınlıkların dinî kurallar ile yönetilen bir ülkedeki statüleri hakkında korkularını, bir kat daha artırmıştır. Bununla birlikte Müslümanların, İslâmî idealler ve İslâm hukuku tarafından tanzim edilen bir toplumda, haklarının saygıyla karşılanacağı hususunda azınlıkları ikna etmede başarısızlığa düştüklerini söylemek de gerekecektir.

Üzerinde düşünülmesi gereken problem, azınlık haklarının din tarafından nasıl tesis edilip korunduğudur. Bir İslâm devletinde İslâm hukukunun hangi yönleri bütün vatandaşlara uygulanabilir nitelikte olup hangi kanunlar sadece Müslümanları ilgilendirmektedir? Çoğu gayrimüslim için özellikle giyim-kuşam, sosyal davranışlar, alkol ve çeşitli besin yasakları, Ramazan ayında yiyecek ve içecek alım-satımı ve tüketilmesiyle ilgili dinî kurallar, bu kuralların çiğnenmesi ve cinsel suçlarla hırsızlık halinde öngörülen cezaların İslâm hukukunun yürürlükte olduğu yerlerde yaşayan gayrimüslimlere hangi ölçülerde uygulanabileceği ya da gerekip gerekmediği kesin değildir. Bir Müslüman devletten diğerine güncel uygulamalarda görülen farklılıklar, İslâm toplumunda bu meselede ortak bir bilincin bulunmadığına işaret eder görünmektedir. Bütün bunlar, gayrimüslimlerin kararsızlıklarını, endişelerini ve yaşadıkları yerlerde ya da ülkelerde dinî kuralların uygulanmasına karşı gösterdikleri muhalif tavırları artırmaktadır. Özellikle İslâm devletlerindeki gayrimüslim yerleşimciler hususunda, dinî kuralların kesin sınırları ve sahası ile ilgili bir tartışma, bu tür problemlerle ilgili pek çok yanlış anlamayı aydınlatıp çözümleyebilir.

Hak Talebi

Müslümanlar, gayrimüslimlerin, özellikle ehl-i kitabın sahip olduğu hakların, İslâm toplumunda bizzat din tarafından lâyıkıyla güvence altına alınıp korunmuş olduğunu ileri sürmektedirler. İslâm, herkese karşı adaleti ve tarafsız davranışı salık verir. O ayrıca, bir birey ya da toplumun Allah tarafından verilen haklarının herhangi bir şekilde çiğnenmesinin İslâm'a aykırı olduğunu vurgular. İslâm'ı inceleyen bir gayrimüslim olarak ben, bu önermeye katılıyorum. Lâkin, yukarıda da belirtildiği üzere Müslümanlar, hristiyanlar ve diğer din mensupları çoğu zaman dinlerinin temel prensiplerine göre yaşamamakta; aksine insan olmaları hasebiyle kendi çoğunluk konumlarının onlara verdiği öncelik ve ayrıcalıktan yararlanmaya çalışmaktadırlar. Bu sebepten, sorunlar tabii bir şekilde İslâm'da gayrimüslimlerin haklarıyla ilişkili olarak denetleme, hak talebi ve güvence sistemleri hususlarında ortaya çıkmaktadır.

Bir azınlık toplumu, İslâm'ın temel prensipleri tarafından bahşedilen kanunî hakların ve imtiyazların çiğnendiğini fark ettiğinde, onlar için iddia edilen hak

ihalleriyle mücadele etmek ve yeniden hak talep etmek için başvuracakları kuruluşlar ve imkanlar var mıdır? Bazı İslâm toplumlarında, azınlıklar, meselâ, kamunun gözü önünde ibadet ve inançlarını ifade haklarının, İslâm öğretisinde vaat edilenlerin ötesinde, sınırlandırılmış olduğunun bilincine varırlar. Gayrimüslim azınlıkların yürürlükte olanlara itiraz edebilecekleri başvuru vasıtalarını gerek İslâmî prensiplerin gerekse İslâm adına mahallî hükümet görevlileri gibi bireyler tarafından düzenlenmiş kanunların, öngörüp öngörmediği ya da düzenleme yapıp yapmadığıyla ilgili olarak bir açıklamaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Ayrımcılık

Bizler, İslâm dünyasında yaşayan gayrimüslimlerin şikayetlerini dinlediğimizde bunların kuramsal mahiyete sahip tartışmalardan ziyade maddî konulardan müteşekkil olduğunu görürüz. Bariz bir şekilde Müslümanların hâkim olduğu ülkelerdeki azınlıklar, mütemadiyen gerek kamusal gerekse özel alanlardaki işe alınmalarda, gayrimüslimlere nazaran Müslümanların tercih edildiğini iddia etmektedirler. Bu durum istihdam mevkiilerindeki müteakip yükselişler için de söz konusu edilmektedir. Müslümanlarla ilgili benzer ayrımcılık iddiaları, üniversitelere ve eğitim enstitülerine kabullerde, misafirhanelerin tahsisinde, ticarî ve meslekî kuruluşlara üyelikte ve benzeri hususlarda da ileri sürülmektedir.

Bu tür şikayetler, sadece İslâm toplumlarına mahsus değildir. *JIMMA*, bu hususta dünyanın dikkatini Müslümanların her gün, gayrimüslim toplumlarda maruz kaldığı ayrımcılıklara çekme noktasında hassas davranmaktadır. Bununla birlikte İslâm toplumlarında gayrimüslimler tarafından yapılmakta olan bu ithamlar, her ne kadar, eninde sonunda doğru, ön yargılı ya da asılsız olup olmadıkları ortaya çıksa da daha fazla dikkate şâyandır. Her şeyden önce bir ülkeden diğerine ziyadesiyle farklılık arz eden bu tür şikayetlerin doğruluğu, mevcut istatistiksel bilgiler ışığında yeniden gözden geçirilmelidir. Bu tür şikayetler sadece münferit ya da seyrek rastlanan örnekleri resmeden "azınlık kompleksi" mitinin bir yansımasından mı ibarettir? Yoksa ayrımcılık, İslâm tarafından tasavvur edilen adil bir toplumun prensiplerine aykırı olan yaygın bir fenomen midir? Ya da Müslümanların öncelik verdikleri bu tutum, azınlık grupların kâhir ekseriyetle inandığı üzere bizzat İslâm öğretileri tarafından uygun görülen ve geliştirilen bir tarz mıdır?

İkinci olarak, pek çok Müslüman ülkede, sömürge mirası gibi tarihsel faktörler, olagelen, Müslümanların fiilen tercih edilmeleri hususunu etkilemede ne kadar önemlidir? Bir çok bölgede Müslümanların, eğitim ve istihdâm hususlarında kendilerine karşı ayrımcılık yapan sömürge hükümetler tarafından yaratılan dengesizliği düzeltmeye çalıştıkları ileri sürülmektedir. İslâm dünyasındaki azınlık grupların ekonomik ve toplumsal konularının dikkatli bir analizi, ayrımcılık suçlamaları hâlihazırdaki mahallî uygulamalarda ortaya çıktığında karara varabilmek için gereklidir.

İbadet

Mezheplerle ilgili tartışmaların sıkça karşımıza çıkan bir nedeni, muhtelif dinî topluluklarda mevcut olan halka açık ibadetlerle ilintili problemler etrafında temerküz etmektedir. Liderlik teamüllerinde olduğu gibi inançla ilgili ihtiyaçlar da

bir dinden diğer dine farklılık arz eder. Meselâ, İslâm'da, Yahûdilikte ve birçok Reformist Hristiyan kilisesinde olduğu gibi hiçbir kimse toplu ibadetleri yönetmek üzere görevlendirilip atanmamaktadır. Buna karşın, Ortodoks ve Roma Katolik Hristiyan geleneği, ibadetin belli başlı eylemlerini ya da söylendiği üzere "toplumun kutsal hayatını" bir papaz ya da piskoposun yönetmesini kesin bir şart olarak emreder.

Bunun manası, bu tür toplumların tanrıya karşı ibadet görevlerini tam manasıyla yapabilmeleri için yeterli sayıda papaza zarurî derecede ihtiyaç duymalarıdır. Yerleşik toplumlarda kesin bir şekilde atanacak olan lider, ideal ölçülerde mahalli cemaat tarafından seçilmelidir. Ancak bu ideal, bugün pek çok İslâm ülkesinde oturan yabancı işçilerden ve teknik danışmanlardan müteşekkil hareketli toplumlarda uygulanamamaktadır. Yabancıların varlığı ya da papazların ziyaretleri, bu tür inanan grupların tüm dinî törenleriyle ilgili isteklerin karşılanması için zorunludur. Sorun, İslâm topraklarında yaşayan bazı azınlık toplumları için hayatidir. Bu konuda, şu anda İslâm dünyasında bu öğretilerin pratiğe konulmasıyla ilgili genel bir gözlemlerle birlikte İslâm'ın temel prensiplerinin ayrıntılı bir şekilde araştırılması, dinlerarası hoşgörüyü önemli bir katkı sağlayacaktır.

Dininden Döndürme ve Din Değiştirme

Müslüman ya da gayrimüslim azınlıkların yüz yüze geldiği sorunlarla ilgili herhangi bir samimi tartışmada, hiçbir kimsenin savuşturamayacağı oldukça çetin bir problem de, dininden döndürme ve din değiştirme meselesidir. Bazı dinler doğal yapıları itibarıyla "misyoner"dirler ve inançlarının ana içeriklerinin bir parçası olarak öğretilerini başkalarıyla paylaşma ve diğer insanları inançlarını kabule davet isteğini içerirler. İslâmiyet ve Hristiyanlık böyle iki dindir. Bahâilik ve Budizm de diğerleri arasında zikredilebilecek iki dindir.

Müslümanlarla hristiyanlar, Tanrıdan aldıklarına inandıkları ve diğer insanların kabul etmesi için sunulan davet vazifesini içeren mesajı üstlendiklerine dair bütün iddiaları (1976'da Tripoli ve Chambesy'de, 1982'de Colombo'da ve başka yerlerde) yeniden gözden geçirmeye başladılar. Onlar aynı zamanda bu çağrının; istismarı, siyasi ve ekonomik gücün dinsel amaçlar için kullanılması, maddi saiklerin bir dinden diğer dine geçişi teşvik edici mahiyette kullanımı; fakir, cahil ve ihtiyaç sahiplerinin kandırılması ve sömürülmesi, diğer inanç sahiplerinin değerlerini lekelemeye ve çarpıtmaya dayanan bir çeşit dinden döndürme şeklindeki metotları da tartışmaktadırlar. Kendi dinlerinin samimi öğretilerinin aksine hem Müslümanlar hem de hristiyanlar, tarihlerinin bazı zamanlarında cebrî ya da çeldirici din değiştirme faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Müslüman bir lider, din değiştirmenin doğru ve yanlış olan formları arasındaki farkı gösteren ve Müslümanlar, hristiyanlar ve diğerlerince kabul edilebilir nitelikte olan bir dizi kural ya da onun isimlendirdiği şekliyle "temel ilkeler" sundu. Bu tür temel ilkeler etkili olabilmeleri için farklı dinî grup temsilcilerinin ortak çabalarının ürünü olmak zorundadır. Yine de böyle bir çalışmanın herkes tarafından kabul edilip uyulacak şekilde tanzim edileceğini beklemek gerçek dışı gibi görünmektedir. Doğrusu bizler, bir taraftan din değiştirmenin suistimal edilmesinin, diğer taraftan da saygılı ve sabırlı bir şekilde imana davet hakkının

sınırlandırılmasının yakın gelecekte devam edeceği bir tarih diliminde yaşamaktayız.

Her ne kadar “misyonerlik” ve “tebliğ” temalarının tüm boyutlarıyla ele alınması *JIMMA*’nın bu sayısının konusu değilse de, İslâm’da gayrimüslimler problemi bağlamında özenle seçilecek sorular etrafında yapılacak bir tartışma faydalı olacak gibi görünmektedir. İslâmî öğreti, gayrimüslim azınlıkların İslâm toplumunda kendi dinlerinin propagandasını yapmalarını bir hak olarak telakki etmekte midir? Bir kişinin inancını paylaşmak üzere diğerine yaptığı yerinde bir daveti, dinden döndürmek üzere uygulanan sömürücü ya da sinsi metotlardan ayıran nedir? Öte yandan İslâm toplumunda gayrimüslimlere yapılan “tebliğin” ardındaki prensipler nelerdir? İslâmî öğretiye göre İslâm’ın gayrimüslimlere ulaştırılmasında maddi mükafat ya da yardımların kullanımı yasak mıdır, değil midir? Son olarak İslâm’da, Müslümanlığı benimseyenlerin ve mürtedlerin (diğer bir dini kabul eden eski Müslümanların) yasal ve bireysel hakları nelerdir? Mürtet statüsü sonraki nesiller boyunca da devam etmekte midir? Meselâ ilk on yıllarda ya da yüzyıllarda, ataları İslâm’dan sapan düzülter ve bahâiler mürtet gruplar olarak mı düşünülmelidir?

Evlilik ve Aile

Tartışılmasını önermek istediğim son mesele, evlilik, aile, dinî inanç ve uygulamalara göre çocukların eğitimi konusudur. Yukarıda vurgulandığı üzere her dinî grubun, evlilik, boşanma ve yeniden evlenmeyle ilgili kendi kuralları vardır. Birçok Müslüman devlet, pek çok azınlık grubu memnun edecek bir çözümlerle bu kuralların kendi dinî toplulukları tarafından yürürlüğe konulup tatbik edilmesine izin verdi. Bu, birçok Müslümanın gayrimüslim toplumlardan talep ettiği bir haktır.

Zorluklar, karma olarak adlandırılan farklı dinlerarası evliliklerde ortaya çıkabilir, ya da çıkmaktadır. Bu bağlamda, İslâm tarafından tanınan evliliklerde Müslüman bir erkeğin hristiyan yahut yahûdî dinine mensup karısının, kendi inancını uygulama, koruma ve onu çocuklarına öğretme haklarıyla ilgili bir tartışma faydalı olabilir. Tecrübelerim bu noktada beni, pek çok gayrimüslimin İslâm’ın temel prensipleri hakkında kesin bilgilere sahip olmadığı ve İslâm’a ait fikirlerin ardındaki gerekçelerin çok iyi anlaşılmadığı inancına sürüklüyor. Bu kadın İslâmiyet’e geçmeli midir? Çocuklar Müslüman olarak yetiştirilmek zorunda mıdır? Müslim ya da gayrimüslim her bir ailenin kendi inançlarını ve pratiklerini, seçim yapabilecek yaşa gelinceye kadar çocuklarının hepsine öğretmesi mümkün müdür? İlişkili bir soru, İslâm devletlerinin dinî olmayan “sivil evlilikleri” tanıyıp tanımayacağı ya da tanıması gerekip gerekmediği ile ilgilidir. Sivil evlilik, İslâm toplumunda yaşayan dinsiz bir kişinin bireysel bir hakkı olarak kabul edilebilir mi?

Diyaloga Duyulan İhtiyaç

Başkalarının kültürünün, ideolojisinin ve dininin egemen olduğu toplumlarda ve ülkelerde yaşayan dinî ve etnik azınlıklar, iki yoldan birisini seçmek zorundadırlar. Birinci yol, azınlığın, çoğunluğun egemen dünya görüşünü ve kültürel törelerini olabildiğince kabullendiği asimilasyondur. Onlar, problem yaratmamak

üzere uyuşmaya çaba gösterirler; iyi birer komşu olarak yaşar ve dinî uygulama ve inançlarını özel olmaktan ziyade toplumcu bir yapıda korumaya çalışırlar. İkinci yol ise asimilasyona karşı koyuştur. Bunda azınlık toplumu, titizlikle haklarını muhafaza etmeye ve kimliğini korumaya; çoğunluğun gizli ya da aşikâr baskısı sebebiyle onların değerleri ve gelenekleriyle herhangi bir uzlaşmaya varılmasını reddetmeye; kendi hayat tarzının saflığını sürdürmeye ve mümkün olabildiği kadar da diğerlerini buna katılmaya davet etmeye çaba gösterir.

İster birisi Avrupa'da, Kuzey Amerika'da ya da Hindistan'da yaşayan Müslümanlardan, yahudilerden ya da sihlerden bahsediyor olsun, ister biz JIMMA'nın bu sayısındaki gibi İslâm dünyasında gayrimüslimlerin durumunu müzakere ediyor olalım, seçenekler bu iki zıt kutup arasında gidip gelmektedir. Farklı inanca sahip kişiler ve toplumlar, bu iki yaklaşımın meczolduğu pratik bir yaşam kurup sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Çoğunluğu oluşturan toplumlar, aynı zamanda, azınlıkların çoğunluğa nasıl bağlanabileceğine ve toplumsal hayata nasıl entegre edilebileceğine dair çeşitli stratejilere sahiptirler. Egemen grup, kendi değerler sistemini ve yaşam biçimini azınlığa empoze etmeye çalışabilir. Mahirâne bir şekilde azınlığı, çoğunluğun görüşlerinin ve uygulamalarının hâkim olduğu çoğulcu bir toplumsal yapının içine sokmaya çalışabilir. Dinî ve etnik azınlıkların dil, gelenek ve dünya görüşlerinin yeni uluslararası bir kültür potası oluşturacağı her bir grubun özelliğini içerecek bir yapıyı teşvik edebilir. Bu, her bir azınlık grubunun kendi kimliğini, dinî inançlarını ve geleneklerini devam ettirmesine izin verilen, hatta teşvik edilen çok formulu bir toplum modelinin gelişmesini sağlayabilir. Bugün dünyanın çeşitli yerlerinde bu seçeneklerden her birinin savunucuları bulunmaktadır ve her biri bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde uygulanmaktadır.

Gerek dinî gerekse toplumsal alanlardaki tartışmalar, çoğunluk tarafından kendi içlerinde yaşayan azınlıklara karşı yukarıda zikredilen toplumsal yaklaşımların her biri için yapılabilir ve yapılmaktadır. Hem çoğunluk hem de azınlık toplumlarının tek bir sosyal yapı içinde, kendilerinin ne olacağı ve değişimin gerçekleştirilebileceğine nasıl inanacakları ile ilgili bir ya da bazen çatışan daha fazla görüşü vardır.

Anlaşmazlıklar, çoğunluk ile azınlık arasında iletişim koptuğu zaman ortaya çıkar. Bu olunca da, her biri gelecekle ilgili birbirini nakzeden görüşler ve bunları elde etmek için araçlar geliştirmeye başlar. Onlar siyasî vasıtalarla daha üstün bir şekilde yönetmek, ezmek ve bu da başarısızlığa düştüğünde silahlı bir şekilde dize getirmek için diğerlerini tabii düşmanları olarak görmeye başlarlar. Bütün coğrafyalarda geçmişin ve şimdinin gösterdiği üzere sonuçlar, gayri memnun ve yabancılaşmış azınlıklar, baskılar, ayaklanmalar, iç savaşlar ve Tanrının rehberliğine ve arzusuna göre yaşayan bir insan topluluğu inşa etmeye yönelik bütün teşebbüslerin hayal kırıklığına uğraması biçimindedir.

Bu kendi kardeşini öldürmeye gidiş, bir grup etnik ve dinî toplulukla yaratılan bir sosyal yapı için mukadder bir şablon değildir. Sorumlu olan dinî ve siyasî liderlerin, iletişim yollarını açık tutmaya öncülük edeceklerine inanmak saflık sayılmamalıdır. Çoğunluğun, sürekli olarak dayandığı hedefleri ve dinî prensipleri açıklamaya gereksinimi vardır. O, azınlıklara sadece talihsiz günahkâr varlıklar olarak müsamaha etmemeli; bilakis azınlıkların zeka ve katkılarını milli

kaynaşma, plân ve üretime katma yollarını araştırmalıdır. Azınlık gruplarının, çoğunluktan farklı yükümlülüklerle sahip birer yabancı ya da çoğunluğun dinî inanç ve uygulamalarını yıkıcı bir unsur olarak kabul edilmeyecekleri, toplumun tüm kesimlerinin kalkınmasını sağlayacak bir program, yalnızca tüm farklı inanç sahiplerinin katılımıyla çözüm üretebilir.

Bu süreçte azınlıklar, ne pasif ve zorla boyun eğdirilen, ne de sadece kendi hak ve çıkarlarını savunucu bir rol üstlenmelidirler. Azınlık gruplarının her birinin, inanan insanlarca tanrının iradesinin toplumsal olaylarda hâkim olduğu bir dünya olarak anlaşılmalı ortak iyiyi geliştirmede önereceği bir takım şeyler vardır.

Bu yüzyılın son on yıllarında, tüyler ürpertici yıkıcı etkiye sahip olan silahlar, asi grupların en küçüğünün bile ekonomik ve teknolojik gücü dahilinde bulunduğu, toplumsal ilişkiler ve çoğunluk-azınlık ilişkileriyle ilgili tartışmalar, bir dinî toplumun, idaresinde bulundurduğu azınlıkların hakları hususunda diğerlerinden daha iyi şeyler başardığını ispat etmek için başarılarının listesini derlemek üzere tarihi, seçici bir biçimde yeniden okuyan savunmacı tarzın (*apologetics*) ötesine taşınmalıdır. Tartışma aynı ölçüde, diğer toplumların azınlık yönetimi hususundaki başarısızlık ve ihlallerini gün ışığına çıkartıp kinci bir tartışmada karşı tarafı ilzam etmek üzere gerçekleştirilen *polemiklerin* de ötesine götürülmelidir.

Toplumsal durumun şu anki gerçeği daha esef vericidir. Müslümanlar ve hristiyanlar (yahûdiler, hindûlar, budistler, laik hümanistler vd.), hepsi, başarı belgeleri sunabilirler. Ama onlar aynı zamanda diğerlerine karşı haddi aşan uygulamalarda da bulunmuşlardır. Halbuki her biri, diğerlerinden çok şey öğrenebilecekleri alanlarda olduğu gibi, toplumun düzgün bir şekilde tesisine dair sahip oldukları görüşlerde de güçlü noktalar ve yardımlar sunabilirler. Birbirine meydan okuma ve diğerlerinin samimi itirazlarıyla kendilerine meydan okunulmasına izin verme yoluyla geleneklerini geliştirip modern dünyanın ihtiyaçlarına olumlu bir şekilde cevap vererek ona olan bağlılıklarını artırmış olurlar.

Her zaman tek başına devam etmeye çalışmak, insan hayatıyla ilgili bütün sorunlara ve insanın Tanrıya vereceği cevaba ait son söze sahip olduğunu düşünmek, bütün dinî grupların yanıldığı bir noktadır. Bu varoluşçu görüşü kendi hristiyan geleneğindeki en iyi ve en tanrısal olanla uzlaştıramam. Bu durum Müslümanlara gelen Kur'ânî mesajla da mutâbık gözükmemektedir. Tanrı bizi tek bir toplum yapabiliirdi. Ama iyi işler yapmada diğerleriyle yarışmamız gerektiği için böyle yapmadı.

Dinî toplumlar arası rekabet, sadece iyi işlerde -vekilliğimizi bu dünyada uygulayarak- bir grubun diğerine galip gelmeye çalıştığı alanda geçerlilik kazanır. Kim dünyanın açlık, yoksulluk, hastalık ve cehalet gibi sorunlarına göğüs gerecek en etkili ve yaratıcı çözümleri sunacaktır? Aynı şekilde kim konvansiyonel ve nükleer silah tehlikesine, modern toplumdaki ahlakî değer kaybına ve bireyciliğe, ilaç ve silah trafiğiyle toplumun yok olmasından fayda bekleyen kötülük temsilcilerine karşı çözüm üretecektir? Tanrı tarafından emredilen hayatın kemalini tehdit eden bu tür şeylerin üstesinden gelme mücadelesinde haydi her çareye baş vurarak yarışalım! Ulusal ve uluslararası düzeyde bu

sorunlar ancak, her bir inanç grubunun inancından kaynaklanan fikirleri ortaya koyup tekliflerini diğerlerinin görüşlerine ve tenkitlerine sunması yoluyla sorumlu bir şekilde çözümlenebilir.

Azınlık haklarının tartışılması için adaletsizlikleri gidermek ve her bir azınlık grubuna tam olarak ulusal diyaloga girme imkanı vermek, bir ilk adım olarak elzemdir. Ancak tartışma her bir grubun hakları üzerine kilitlenecek olursa -ki onlar bütün katılımcılara karşı kendilerini savunmak üzere hazırlanmış olabilirler- o zaman bu tartışma, bencil, içe dönük ve eninde sonunda kendi kendini yok edici bir hale bürünebilir. Hem kendi haklarımız hem de dinî toplumumuzun hakları üzerinde düşünme, doğal olarak bizleri diğerlerinin haklarına ihtimam göstermeye sevk etmelidir. Madem ki, her bir dinî grup dünyada azınlık olarak yaşayan üyelerinin konumları konusunda hassastır, o halde hâkim konumda olduğunda kendi toplumunun diğerlerine nasıl muamele ettiği hususunda da düşünmelidir. Böylece JIMMA'nın bu sayısında, dünyada Müslüman azınlıkların statüsü ile ilgili makul konular yanında İslâm'da gayrimüslimlerin yerini de tartışmada öncülük yapmış olması, bugünün dünyasında ilahî ve insanî değerler ile ilgilenen herkes için teşvik edici niteliktedir.

Hangi ülkede otururlarsa otursunlar, hangi dine mensup olurlarsa olsunlar azınlıkların isteklerini değerlendirmek ve savunmak için akla gelen teklifler arasında, ben, bir ilk adım olarak dinlerarası bir oturumda azınlıkların maruz kaldıkları haksızlıklarla ilgili iddiaların müzakere edilebileceği ve tartışılabileceği bir forum düzenlenmesini teklif etmek istiyorum. İslâm Konferansı Örgütü, Dünya Müslümanlar Birliği ve Dünya Müslümanlar Kongresi gibi uluslararası resmi İslâm teşkilatlarının temsilcileri; Dünya Kiliseler Konseyi ve Vatikan gibi Hristiyan organları ve diğer dinî toplulukların resmî heyetleriyle birlikte dinî azınlıkların sorunları ve şikayetleri incelenebilir ve uygun çalışmalar önerilebilir. Tanrının adaletinin, adil bir toplumda yansımalarının görülmesi gerektiğine inanan dindar kişiler, dünyaya karşı; hakları çiğnenen azınlıkların yanında ortak bir duruş sergileyebilmelidirler. Kuşkusuz, hangi hakların meşru olarak kabul edilmesi gerektiği ve çatışan taleplerin nasıl çözümlenebileceği ile ilgili farklılıklar mevcut olmaya devam edecektir. Bununla birlikte bu tür problemler, samimi bir dinlerarası forumda tartışılıncaya kadar, problemlerin yapıcı bir şekilde çözümü mümkün olmayacaktır. Evet, bu meselede toplumsal ilişkilere rehberlik yapabilecek Kurân'ın veciz sözü şudur: "Haydi, sizinle bizim aramızda ortak olan söze gelelim."³

³ [Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3/64. ç.n.]